

SÍPOS MIKLÓS

A TÉTELES ÁRKIEGÉSZÍTÉS KÍSÉRLETI RENDSZERÉNEK ELMÉLETI ALAPJAI ÉS FELÉPÍTÉSE*

I.

A TÉTELES ÁRKIEGÉSZÍTÉS KÍSÉRLETI RENDSZERÉNEK ALAPKONCEPCIÓJA ÉS MÉRTÉKÉNEK MEGHATÁROZÁSA

A gyenge tsz-ek *fogalma* alatt a közvélemény azokat a szövetkezeteket tartja számon, amelyekben a tagság személyi jövedelmének színvonala alacsony, a közgazdasági szakirodalom pedig azokat, ahol az 1 kh termőterületre jutó termelési érték 3000 Ft, illetve az 1 szántóegységre jutó szövetkezeti bruttó jövedelem 1300 Ft alatt maradt, vagy amelyekben a termelés és a bruttó jövedelem évi fejlődésének üteme egy bizonyos szint alatt volt. Mindegyik minősítési kritériumnak van gazdasági indokltsága, hiszen a gyenge tsz-ek személyi jövedelme általában alig egyharmada a jó tsz-ek személyi jövedelemszintjének és területegységre jutó halmozatlan termelési érték színvonalában 330%-os különbség alakult ki 1967-ig.¹

Az utóbbi időben hivatalosan a gyenge tsz-ek kategóriájába azokat a termelő szövetkezeteket sorolják, amelyek a kedvezőtlen gazdálkodási eredményeket a rossz gazdasági és természeti adottságok miatt érik el. Az a minősítési mód azért előnyösebb, mert a komplexitásra törekvés mellett a kedvezőtlen eredmények objektív okait is tartalmazza.

A kedvezőtlen gazdálkodási eredményeket különböző objektív és szubjektív tényezők okozzák. Ide tartoznak a termelőszövetkezetek által használt földterületek kedvezőtlen minősége, az üzemek mérete, termőföld minőségéhez kevésbé igazodó termelési profil, a kedvezőtlen árviszonyok, az eszközellátottság alacsony színvonala, illetőleg a vezetés színvonalának, valamint az eleven munka hatékony felhasználásának a hiányosságai. Mindezek a tényezők komplex módon befolyásolják a termelő szövetkezetek kedvezőtlen gazdálkodási színvonalát.

Mégis kiemelhető az említett tényezők közül a kedvezőtlen természeti adottságot kifejező *földminőség*, s a nem kevésbé adottságnak minősülő *árviszonyok*. Ezek együttesen ugyanis döntő mértékben determinálják a termelőszövetkezetek veszteséges gazdálkodását.

A tételes árkiegészítés kísérleti rendszere a föld gazdálkodási monopóliumából és az áradottságokból következő ún. negatív földjáradék társadalmi megtérítésével kívánja az általa legfontosabbnak tartott kedvezőtlen adottságokat ellensúlyozni a különböző árkiegészítésekkel. A tételes árkiegészítés kísérleti rendszerének kidolgozója Pallós László, a következőket írja a kísérlet *alapkoncepciójáról*: „Ennek a negatív járadéknak a társadalmi elismerése (térítése) szükséges ahhoz, hogy az értékmeghatározó földeknél rosszabb termelési viszonyok mellett gazdálkodó ter-

* A szerző „Az árkiegészítés néhány tapasztalata a szegedi járás kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezeteiben” c. egyetemi doktori disszertációjának az egyik fejezete alapján.

¹ Takács József: A mezőgazdasági nagyüzemek gazdasági növekedésének jellemzői. (Közgazdasági Szemle, 1968/10.)

melőszövetkezetekben a termelési érdekeltséget fenntartsuk”.² Mivel a negatív járadékot a népgazdasági szükségletek kielégítéséhez szükséges fontosabb mezőgazdasági termékekre cikkenként összegszerűen határozta meg, ezért kapta a kísérleti támogatási rendszer a tételes árkiegészítés nevét. Véleményünk szerint az alapkoncepció helyes, mivel a kedvezőtlen eredmények legfontosabb tényezőjének minősíthető természeti adottságok és árviszonyok együttes hatásaként jelentkező bruttó jövedelemhiányt kívánja a termelőszövetkezeteknek megtéríteni.

A negatív járadék megtérítésére hivatott tételes árkiegészítés rendszerét az elmúlt évek során kísérleti jelleggel az ország különböző járásaiiban alkalmazták a kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezetek megkülönböztetett állami támogatásának formájaként. A továbbiakban a szegedi járásnak a több év óta kedvezőtlen gazdálkodási eredményeket elérő 35 termelőszövetkezetében 1965—1967 között alkalmazott tételes árkiegészítés felépítésén és eredményeinek értékelésén keresztül mutatjuk be a tételes árkiegészítés rendszerét.

A tételes árkiegészítésben részesíthető kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezetek körének kijelöléséhez, s az árkiegészítés termékenkénti mértékének a meghatározásához a kísérleti rendszer *három alapelemet* használt fel. A kedvezőtlen természeti adottságok jellemzésére és így a támogatott termelőszövetkezetek körének kijelölésére, valamint ezen belül a termelőszövetkezetek kategorizálására alkalmasnak tartja és felhasználja a közös szántóterület kataszteri tiszta jövedelmének *aranykoronában kifejezett mértékét*. A kísérleti rendszer gyengéknek azokat a termelőszövetkezeteket minősíti, amelyekben a közös szántóterület átlagos kataszteri tiszta jövedelme a 10 aranykorona/kh érték alatt marad. A termelőszövetkezetek földminőség szerinti differenciálását az 1. sz. táblázat szerint végezték el a szegedi járásban.

1. sz. táblázat

Kategória	Aranykorona érték	Termelőszövetkezetek			
		száma	%	közös kh	földterület %
I	0—4	9	26	19 213	24
II	4—6	16	47	44 393	54
III	6—8	4	12	8 116	9
IV	8—10	5	15	10 733	13

Forrás: Pallós László: Javaslatok a gyenge termőképességű szántóterülettel rendelkező tsz-ek támogatási rendszerének a továbbfejlesztésére. (Pénzügyi Szemle, 1965/3).

A kataszteri tiszta jövedelem aranykoronában kifejezett nagyságának a termelőszövetkezetek minősítésére való felhasználása azért jelentős, mert ezzel a módszerrel nem olyan szintetikus gazdálkodási mutatókat használ fel a termelőszövetkezetek kijelölésére, amelyek inkább elleplezik, mintsem feltárják a gazdálkodási eredmények különbözőségeinek objektív és subjektív okait. Továbbá az aranykorona érték felhasználása lehetővé teszi, hogy a föld minősége szerint differenciálják a termékegységre eső árkiegészítés összegét is.

² Pallós László: A kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezetek támogatási rendszeréről. (Közgazdasági Szemle, 1966/11. 1298. old.)

A múlt század utolsó harmadában a földek természetes termőképességének és a közgazdasági adottságaik együttes értékelésére, vagyis a közgazdasági termékenységük kifejezésére megállapított kataszteri tiszta jövedelem mutatója az időközben végbement változások miatt azonban jelenleg már nem alkalmas a kisebb terület-egységeken belül gazdálkodó termelészövetkezetek eltérő bruttó jövedelem színvonalának a magyarázatára és a termelési eredmények különbözőségét determináló tényezők reprezentálására. Mert pl. a közel azonos minőségű földeken gazdálkodó tsz-ek különböző gazdálkodási eredményeit az *eszközellátottságban*, a munkaerő felhasználásában és egyéb feltételekben tapasztalható eltérések határozták meg. De mivel országos átlagban a jobb minőségű földeken gazdálkodó tsz-ek eszközellátottsági színvonala is arányosan magasabb, mint a kedvezőtlen természeti adottságokkal rendelkező termelészövetkezeteké, így az a véleményünk, hogy amíg a nagy költséget igénylő új földminősítés elkészül, addig *a termelészövetkezetek differenciált fejlesztésével kapcsolatos gazdaságpolitikai elhatározások kialakítására még ma is a legalkalmasabb mutató* a kataszteri tiszta jövedelem aránykorában kifejezett átlagos nagysága.

Nagyobb területi egységeken, vagy az ország különböző részein eltérő minőségű földeken gazdálkodó termelészövetkezetek gazdálkodási eredményeinek az összehasonlításából kitűnik az a *tendencia*, hogy a területegységre jutó aranykorona érték növekedése egybeesik a gazdálkodási eredmények javulásával. A föld közgazdasági termékenységét, ezen belül a természetes termőképességét kifejező aranykorona érték és a gazdálkodási eredmények között tehát bizonyos *oksági összefüggés* van.

Ezt az oksági összefüggést *illusztrálják*, ha konzekvensen nem is bizonyítják, mivel az eredményekre ható tényezők egymás közötti erőviszonyát nem tükrözik, azoknak a korrelációs és regressziós vizsgálatoknak az eredményei, amelyeket Csongrád megye 130 termelészövetkezetének adatai alapján végeztek el 1965 és 1966-ra vonatkozóan.³ Az elemzések matematikai formában mutatják azt az összefüggést, ami az aranykorona érték, a halmozatlan termelési érték és a szövetkezeti bruttó jövedelem oksági kapcsolatában fennáll.

A vizsgálat megállapította, hogy a halmozatlan termelési érték és az aranykorona érték egy szántóegységre vetített alakulása között szoros összefüggés található, mivel a korrelációs együttműködő $r = +0,88$. Így az aranykorona érték 77%-ban határozza meg a halmozatlan termelési érték alakulását, 23%-os arányban pedig egyéb tényezők befolyásolják. A regressziós vizsgálat eredményei szerint az aranykorona érték egységnyi változása a halmozatlan termelési értéket 373 Ft-tal változtatja meg. Hasonló képet mutat a szövetkezeti bruttó jövedelem és az aranykorona érték kapcsolata is. A korrelációs együttműködő értéke itt $+0,79$, ami azt jelenti, hogy a föld minősége 62%-os arányban határozza meg a jövedelem alakulását. Egyéb tényezők hatásai mintegy 38%-os arányban játszanak szerepet. A regressziós vizsgálat szerint az aranykorona egységnyi változása 282 Ft összegű növekedést, vagy csökkenést okoz a területegységre jutó szövetkezeti bruttó jövedelemben.

Az oksági összefüggés illusztrálásának a gazdagítása érdekében országos szinten 1965. évi adatok felhasználásával mi is megvizsgáltuk a földminőséget kifejező aranykorona érték és az 1 kh-ra jutó halmozatlan termelési érték, ill. az egy dolgozó tagra jutó személyi jövedelem összefüggését⁴. Az eredmény itt is meglepően szoros oksági összefüggést mutat. Egyrészt az 1 kh-ra jutó aranykorona érték és a halmozatlan termelési érték korrelációs együttműködője $+0,96$, a kiszámított regressziós egyenes pedig azt tanúsítja, hogy az aranykorona érték egységnyi változása megközelítően 184 Ft-tal változtatja meg az 1 kh-ra eső halmozatlan termelési értéket. A számítás abszolút hibája $\pm 10,5$ Ft, a relatív hiba nagysága pedig 0,35%. Másrészt az aranykorona érték és a személyi jöve-

³ Sas Béla: Vita a kedvezőtlen természeti adottságú termelészövetkezetek állami támogatásáról. (Tudomány és Mezőgazdaság. 1967. november.)

⁴ Az adatokat a Mezőgazdasági Adatok III. kötetéből vettük. (KSH Bp. 1966.) Megjegyezzük, hogy a gondosan ellenőrzött keresztmetszet vizsgálat *meglepően szoros* összefüggést mutató eredményei valószínűleg abból eredően *torzítanak*, hogy az aranykorona intervallumokhoz tartozó átlagokkal számoltunk és az aranykorona értékek alsó határának a 3, a legfelső határának pedig a 19 aranykoronát tekintettük. A számításban mindkét esetben a közös földterületet használtuk fel súlyozásra.

delem korrelációs együtthatója $+0,97$, a regressziós egyenes b paramétere alapján pedig az aranykorona egységnyi változása mintegy 575 Ft-tal változtatja meg az egy dolgozó tagra jutó személyi jövedelem nagyságát. A számítás abszolút hibája $\pm 50,6$ Ft, a relatív hiba viszont $0,42\%$.

Ezekből a vizsgálati eredményekből megalapozottnak tűnik az a megállapítás, mely szerint a földminőséget kifejező átlagos aranykorona értékek nagymértékben befolyásolják a termelőszövetkezetek gazdálkodási eredményeinek az alakulását.

A tételes árkiegészítés mértékének megállapításához felhasznált másik alapelem *a társadalmilag indokolt költségek 1 kh szántóterületre jutó nagyságának a meghatározása*, hiszen az árkiegészítés mértékét az indokolt költségeknek és a felvásárlási árakban elismert költségeknek a különbözeteiként kellett meghatározni. A kísérlet szerzője a szántóterület egységére eső társadalmilag indokolt termelési költségek nagyságát nem a járási, vagy az országos átlagos ráfordítások alapján, hanem a legfontosabb mezőgazdasági terméknek a fizetési mérlegre gyakorolt hatásának a meghatározásával állapította meg. Abból a feltételezésből indult ki, hogy ha a gyenge termelőszövetkezetek felszámolnák a fontosabb mezőgazdasági termékek termelését, akkor importtal kellene fedezni a készletekben jelentkező hiányt. Így az 1 kh-ra eső társadalmilag indokolt költséget a legrosszabb minőségű földön gazdálkodó termelőszövetkezetek kultúránkénti átlagos termésátlagának a devizahozamával határozta meg. Mindegyik termékre külön-külön meghatározta a deviza bevételt, amelyet a későbbiek során az egyes termékek ráfordítás arányainak megfelelően korrigált és ezt az összeget vetítette az egységnyi szántóterületre.

Az indokolt költségek alkalmazott megállapítási módszere kétségtelenül *objektivitásra* és a népgazdasági szinten érvényesített gazdaságossági szempontok mérlegelésére törekszik. Azonban nem valószínű, hogy a tételes árkiegészítésbe bevont minden egyes növénynél, vagy állati terméknel lehetséges és célszerű a fizetési mérlegre gyakorolt hatásból kiindulva meghatározni az indokolt költségek színvonalát. Másrészt ezzel az eljárással az indokolt költségeket *elszakította a helyi*, vagy országos ráfordítási arányoktól, ami az egyes termékek irreális mértékű támogatását vonta maga után. Végül az indokolt költségek szerző által megállapított módszere *ellentmond* a negatív földjradék megtérítési koncepciójának is, amely az egyéni tényleges ráfordítások és a felvásárlási árakban elismert ráfordítások különbözetét kívánta megtéríteni.

A tételes árkiegészítés összegének kategóriánkénti differenciált megállapításához a szerző végül a tényleges *termésátlagok* 3 évi átlagát is felhasználta. A tényleges termésátlagok és a hivatalos felvásárlási árak alapján kiszámított hozamértékek kiszámításával az egyes termékekre jutó árkiegészítés összegének differenciált megállapítását érte el. Ennek következtében a termékegységre jutó árkiegészítés összege részben az aranykorona értéktől, részben pedig a tényleges termésátlagok alakulásától függött.

Sajnálatos azonban, hogy a szerző nem a 35 gyenge termelőszövetkezet tényleges átlagtermés adatait vette figyelembe, hanem a Szeged járás termelőszövetkezeteinek 3 évi átlagadataival számolt. Ennek az a következménye is, hogy egyes cikkeknel az árkiegészítés mértéke irreális.

A tételes árkiegészítés összegének meghatározásához felhasznált módszert a rozs példája alapján a 2. sz. táblázat szemlélteti.

Megnevezés	Egység	0—4	4—6		6—8	8—10
			aranykorona			IV
			II	III		
Indokolt költség	Ft/kh	1500	1500	1500	1500	1500
Hozamérték	Ft/kh	760	868	1085	1320	1320
Az előzők különbsége	Ft/kh	740	632	415	180	180
Termésátlag	q/kh	3,5	4	5	6	6
Árkiegészítés	Ft/q	210	158	83	30	30

Forrás: Pallós László: I.m.

A táblázat adataiból kitűnik, hogy a termékenységre eső tételes árkiegészítés összege kategóriánként, a földminőség szerint különbözik. Érdemes megemlíteni, hogy a kísérletbe bevont termékek mindegyikére a táblázatban közöltek szerint határozták meg az árkiegészítés egyes termékekre jutó összegét. Az árkiegészítés mértékének megállapításánál a kísérlet azt is figyelembe vette, hogy az árkiegészítéssel növelt felvásárlási ár olyan termékeknél ne emelkedjék a szabadpiaci árak fölé, ahol ez spekulációra adna alkalmat.

II.

A TÉTELES ÁRKIEGÉSZÍTÉS RENDSZERÉNEK FELÉPÍTÉSE

A tételes árkiegészítés kísérletei rendszerébe bevont mezőgazdasági *termékek kiválasztásánál* abból a feltételezésből indultak ki, hogy a gyenge termelészövetkezetek „szükségzerű tevékenysége csak a szántóföldi növénytermelés és az állattenyésztés.”⁵ Így a kísérlet kizárólag csak e két ágazat legfontosabb termékeit tartja indokoltnak árkiegészítésben részesíteni. Az egyéb gazdasági ágazatokat, közöttük a szőlő- és gyümölcsstermesztést, valamint a melléküzemi és a kiegészítő tevékenységeket kizárja a speciális támogatás köréből, azzal az indoklással, hogy az említett ágazatok csak azokon a területeken hasznosíthatók, ahol az adottságok folytán ezek jövedelmezőek. Szerinte nincs tehát szükség szántóföldi terményeken és az állattenyésztés egyes termékein kívül az egyéb ágazatok speciális ösztönzésére.

Ezzel a kiindulóponttal a preferált termékek kijelölésénél egy olyan koncepciót érvényesítettek, amely a gyenge termelészövetkezetek szántóföldi növénytermesztésének és állattenyésztésének az ösztönzésével tartja megoldhatónak a mezőgazdaság fejlesztésének aktuális problémáit. Ez a koncepció azonban azzal, hogy a gyenge termelészövetkezetek gazdálkodására jellemző speciális, a helyi adottságoknak megfelelő ágazatok, illetőleg termékféleségeket kizárja a támogatás köréből, kritikussá teszi a termelési eredmények kedvező alakulását. Mindezek következtében úgy tűnik, nem valósította meg azt a fontos célkitűzést sem, hogy a leggazdaságosabb termelési szerkezet kialakítását ösztönözze. Ezt a megállapítást a későbbiek során részletesebben megvizsgáljuk.

A szegedi járás 35 kedvezőtlen adottságú termelészövetkezetében a *szántóföldi növénytermesztésnek* az I. sz. mellékletben felsorolt termékeire terjesztették ki az

⁵ Pallós László: Javaslatok a gyenge termőképességű ... (Pénzügyi Szemle, 1965/3. 241. old.)

ártámogatást. Mindegyik kategóriánál megállapításra került az az összeg, amelyet a szövetkezet az adott termékek termelésének, illetve az állam felé történő értékesítésének I q-ja után árkiegészítésként kap. A táblázatból látható, hogy a napraforgó, a fűszerpaprika és a burgonya esetében az árbevétel meghatározott százalékában kapták meg az árkiegészítést. Az értékesítési kötelezettség alól kivételt képezett a kenyérgabona, amelynek árkiegészítését nem az értékesített, hanem a megtermelt mennyiség után folyósították.

A takarmánynövényeket a kísérleti rendszer közvetett formában az *állati termékek* értékesítése, ill. bizonyos állatok tenyésztésbe állításának az árkiegészítésével támogatja. Ez megfelel az alapkoncepciónak, miszerint az állattenyésztési ágazatok kedvezőtlen jövedelemviszonyait a saját természetű takarmányok magas önköltsége miatt bekövetkező veszteségek okozzák. Így ezeknek a veszteségeit a takarmányértékesülés fajlagos mutatóin keresztül az állati termékek értékesítése, ill. az állatok tenyésztésbe állítása után járó árkiegészítéssel térítették meg. Az állattenyésztés termékeinek árkiegészítését a II. sz. melléklet tartalmazza.

Ha az árkiegészítésben részesülő termékek körét az *aktuális agrárpolitikai* feladatok és a fejlesztési célkitűzések szempontjából vizsgáljuk, akkor nagyon jellegzetesen látható, hogy az árkiegészítés kísérleti formája főként a *központi termelés*-politikai célkitűzések megoldását kívánta elősegíteni. A preferált termékek között ugyanis több olyan terméket találunk, amelyeknek fejlesztését egyéb közgazdasági eszközökkel, vagy bizonyos esetekben adminisztratív eszközök előírásával is igyekeztünk alátámasztani az elmúlt években. Közismerten nagy erőfeszítéseket tettünk a kenyérgabona szükséglet hazai termésből történő fedezése érdekében. Kétségtelen, hogy a kenyérgabona probléma megoldása érdekében indokolt különböző gazdaságpolitikai ösztönző eszközök alkalmazása, de a kedvezőtlen adottságú homoki területeken célszerűtlen erőltetni a kenyérgabonák termelésének a fejlesztését. Ezt a véleményünket az a tapasztalat alakította ki, hogy a kísérlet éveiben is rendkívül alacsony maradt a kenyérgabonafélék átlagtermelése.⁶

Az állattenyésztés preferált termékei között a hízóállatok értékesítésének az ösztönzése, a belföldi húsellátás javítása és a külkereskedelmi érdekek szempontjából volt jelentős. A növendékállatok árkiegészítése a gyenge termelőszövetkezetek állattenyésztésének kedvező irányú fejlődését kívánta elősegíteni.

A központi célkitűzések megvalósításának az árkiegészítéssel történő ösztönzése nem kapcsolódott egyértelműen szerencsésen a *helyi lehetőségek* objektív mérlegeléséhez, mivel a helyi adottságokra jellemző speciális mezőgazdasági kultúrák, többek között a szőlő- és gyümölcsstermesztés és a zöldségtermesztés egyes kedvező termelési feltételekkel rendelkező növényei nem kerültek különleges támogatásra.

A kísérleti rendszer felépítésének pozitív vonása, hogy a *háztáji gazdaságokban* előállított állati termékek értékesítésére is kiterjedt. A szegedi járás kísérletbe bevont termelőszövetkezeteinél is hiányoznak a korszerű állattenyésztés beruházásigényes nagyüzemi feltételei, ezért az adott időszakban az állatállomány mintegy 3/4 része a háztáji gazdaságokba került elhelyezésre. Így az állattenyésztés fejlesztését az árkiegészítés háztáji gazdaságokra történő kiterjesztésével is indokolt volt elősegíteni. A bekapcsolás adott konstrukciójának a hibája, hogy nem gondoskodott a tagok termelői érdekeltségének közvetlen fokozásáról és a tagság saját termelési tevékenységéből, valamint a vásárlásokból eredő állati termékek körének a szankcionált

⁶ Itt csak példaként említjük, hogy több gazdaságban, közöttük a kisteleki és csengeli tsz-ekben 1,2—2,5 q/kh rozs átlagtermést takarítottak be 1966-ban. (KSH Csongrád megyei Igazgatóság adatai.)

jogi elkülönítésével nem szűrte ki a spekulációs lehetőségeket és a piaci árfelhajtás tendenciáját.

A termelőszövetkezetek a saját termelési tevékenységükből származó termékekre kaphattak árkiegészítést, a vásárolt hízóalapanyagra és abraktakarmányra jutó arányos árkiegészítés összegét ugyanis az elszámolt árkiegészítésből le kellett vonni. Mivel a tagoktól származó állati termékek közösen keresztül történő értékesítését nem minősítették vásárlásnak, így ezen a ponton jelentkezett az árkiegészítés spekulációs célokra történő felhasználásának a lehetősége.

A termelőszövetkezetek a kategóriájuk alapján járó árkiegészítés összegét az említett korrekció elvégzése után minden korlátozás nélkül megkapták; a felhasználásnál egyetlen kikötés volt, hogy a kiosztható személyi jövedelem évi összege egyik évről a másikra 30%-nál nagyobb mértékben nem növekedhetett. A pénzügyi tervekben megtervezett árkiegészítés összegének 60%-a hitelfedezetet képezett ugyanúgy, mint a szerződéses ártermelés várható árbevétele, amire a termelőszövetkezetek rövidlejáratú hitelt vehettek igénybe.

III.

A TÉTELES ÁRKIEGÉSZÍTÉS KÍSÉRLETI RENDSZERE ÉS A HELYI TERMELESI ADOTTSÁGOK

A szegedi járás 35 gyenge termelőszövetkezete termelésigazdálkodási adottságainak az értékelése bonyolult komplex feladat. A helyi termelési adottságok részletes értékelésére nem is vállalkozunk, ezeknek csak a legfontosabb, a mezőgazdasági termelés szempontjából döntő sajátosságait elemezzük, amelyek szükségesek annak a kérdésnek az eldöntése érdekében, hogy *mennyire sikeresen oldotta meg a tételes árkiegészítés kísérleti rendszere a népgazdasági célkitűzések és a helyi termelési adottságok szerencsés összekapcsolását. Minden, a gyenge termelőszövetkezetek fejlesztését elősegíteni hivatott gazdaságpolitikai intézkedés, közöttük a speciális támogatási rendszer is, csak abban az esetben eredményezheti ugyanis az eredmények szilárd javulását, ha kellő mértékben alkalmazkodik a helyi termelési — gazdálkodási adottságokhoz.*

A termelőszövetkezetek gazdálkodási helyzetét kedvezőtlenül befolyásoló helyi adottságok közül a természeti körülmények, a közgazdasági-üzemi feltételek és a termelési hagyományok értékelését a következőkben végezzük el.

A *természeti adottságok*; főként az éghajlati elemeken és a talajviszonyokon keresztül befolyásolják a termelőszövetkezetek eleven- és holtmunka felhasználásának a hatékonyságát, a termelhető növények kiválasztását, a gépesítés megszervezését, a talaj tápanyag utánoótlását és az agrótechnikai eljárások megválasztását.

A vizsgált termelőszövetkezetek a szegedi járás Duna—Tisza közén fekvő nyugati részén helyezkednek el. Ez a terület az ország egyik legmelegebb, aszályra hajlamos, csapadékban szegény körzetében található. A növénytermelés szempontjából döntő vegetációs periódus *hőviszonyaira* jellemző, hogy a hőösszeg meghaladja a 3400 C°-ot és a napsütéses órák száma is 1500 körül van. A *csapadékviszonyok* területi sajátosságaira az évi csapadék alacsony mennyisége; 550—580 mm és ezen belül a vegetációs periódus 320—340 mm-es várható csapadék összege a jellemző.⁷

⁷ Rátkai Árpád: Szeged járás gazdasági életének természetföldrajzi alapjai. (Doktori disszertáció. Szeged, 1965.) Pénzes István: A magyar fűszerpaprika. (Akadémiai, 1967.)

Amennyire a hőviszonyok kedvezőek a magas hőigényű mezőgazdasági kultúrák, közöttük a primőr zöldségáru, a szőlő- és gyümölcsstermesztés számára, addig a kedvezőtlen csapadékviszonyok kizárják a lédús takarmányok, a magas csapadékigényű kukorica, zab és iparinövények öntözés nélküli eredményes termesztését. A területre jellemző gyakori fagyveszély kedvezőtlen az őszi vetésű növényekre és néhány gyümölcsfélére is.

A természeti adottságok másik mezőgazdasági termelést nagymértékben befolyásoló tényezője a *talajviszonyok*. A körzet területén az uralkodó homoktalajok mellett kisebb foltokban megtalálhatók a szikes, a réti, az öntés és a mezőségi talajtípusok is.

A terület túlnyomó részén uralkodó *homoktalajok* általában gyenge termőképességűek, a rossz vízgazdálkodásuk és a kedvezőtlen tápanyaggazdálkodásuk következtében. Különösen a laza szerkezetű, lúgos kémhatású, egy százalék alatti humusztartalommal rendelkező ún. sovány homoktalajok, amelyek a körzet nyugati és északi részén a futóhomok megkötéséből származnak, termőképessége rendkívül kedvezőtlen. Ezek a talajok eredeti javítatlan állapotukban szinte egyetlen egy mezőgazdasági kultúra számára sem biztosítanak kedvező termesztési feltételeket. E talajfélések feljavításához beruházásigényes talajjavítási munkálatokra, közöttük a nagy szervestrágya igényű altalajtrágyázásra van szükség.

A *televényes homoktalajok* már gazdagabb humusztartalmúak (1—5%) és kedvezőbb termőképességűek. Ha az altalajvíz szintje ezeken a talajokon magas, akkor igen jó termést adhatnak több kultúrnövényből. Egyes helyeken, ahol a mésztartalom is jelentős mértékű, alakultak ki az ún. barna földek, amelyek a környék híres gyümölcsstermesztésének a kedvező természeti alapjai. (Szatymazi őszi- és kajszibarack). A televényes homok *jellemnövényei*: a rozs, burgonya, valamennyi zöldségféle és a szálastakarmányok közül a homoki pillangósok. A talaj termőképességének a fenntartása azonban e területeken is sok szervestrágyát, ill. zöldtrágyát igényel.

Az uralkodó homoktalajok közé beékelődve helyezkednek el a *szikes területek*. Ezek a feltételesen termő, ill. terméketlen szikesek kategóriájába tartoznak. Termőképességük helyreállítása gipszszéssel és különféle meliorációs munkálatokkal történik. Fő hasznosítási formájuk a rét- és legelőgazdálkodás, ami öntözés nélkül a kedvezőtlen csapadékviszonyok miatt kevésbé eredményes.

A Tisza jobbpartján elterülő termelőszövetkezetekben az *öntés* és a *régi* talajok a jellemzőek. Mindkettő szerves anyag tartalma magas: humusztartalma 5—8%-os, de a fizikai tulajdonságai következtében nehezen hasznosítható talajfélések. Itt is a rétgazdálkodásnak vannak meg a kedvező természeti feltételei.

A területen található talajfélések közül a legjobb termőképességű a *mezőségi vályogtalaj*, ami azonban csak a szorványosan és főleg Szeged környékén helyezkedik el. Ezen a talajon már kiváló termést ad a búza és az egyes ipari növények is.

Összefoglalóan értékelve, a termelőszövetkezetek természeti körülményeit megállapíthatjuk, hogy a sík felszín, a kedvező hőviszonyok, a homoktalajok adottságai-
val párosulva speciális növénytermesztési ágazatok (pl. primőrárak) számára kedvező termesztési feltételeket biztosítanak. A szántóföldi növénytermesztés hagyományos ágai a kenyérgabona, a takarmánygabona és egyes ipari növények azonban nem találják meg a kedvező termesztési feltételeiket.

A szegedi járás gyenge termelőszövetkezeteinek a gazdálkodási színvonalát befolyásoló *közzgazdasági-üzemi* feltételek értékelése is ellentmondásos kép kialakulásához vezet. A közzgazdasági feltételek egyik csoportja kedvező a gazdálkodás szempontjából. Ide tartozik a gyorsan bővülő szegedi fogyasztó piachoz való közel-

ség, a viszonylag kedvező üzemen kívüli szállítási feltételek, bár a 35 tsz. közül csak 12 tsz rendelkezik kifejezetten jó szállítási lehetőséggel: értve alatta a közvetlen vasúti rakodási lehetőséget is. A hajdani tanyavilágban alakult termelőszövetkezetek gazdasági telegei szétszórtak és így a belső üzemi szállítási lehetőségek már kevésbé kedvezőek.

A kedvező közgazdasági feltételek közé sorolható a földterület koncentrátságát kifejező *üzemméret*, ami a vizsgált termelőszövetkezetekben átlagosan 2340 kh. közös földterületet jelez. Az üzemméretet két szempontból értékeljük kedvezően: egyrészt ez a méret már lehetővé teszi a legfontosabb ágazatokban az optimális koncentráció elérését, másrészt a nagyterületű vegyes termelési profillal rendelkező gazdaságokkal szemben a kisebb területeken gazdálkodó szövetkezetek képesek kedvezőbbben előrehaladni a szakosítási folyamatban.⁸ Bár az új mechanizmusban ellentétes tendenciák is érvényesülhetnek, ezt az érvet azért tartjuk fontosnak, mert az adott termelőszövetkezeteknél a *termelés ésszerű szakosításában* látjuk a jövedelmezőségi viszonyok javulásának legfontosabb tartalékát.

A közgazdasági üzemi feltételek más fontos elemei viszont kedvezőtlenül érintik a termelőszövetkezetek gazdasági helyzetét. A vizsgált termelőszövetkezetek 1 kh-jára jutó átlagos közös vagyon 1965-ben mintegy 60%-a a megyei átlagnak.⁹ Különösen kedvezőtlen az álló- és forgóeszközök egymáshoz való aránya az utóbbi rendkívül alacsony színvonalra miatt.

A termelőszövetkezetek *tagsűrűsége közepes*: az egy dolgozó tagra jutó közös földterület 9,2 kh. Ennek ellenére a munkaerőellátottság mértéke alacsony, mivel az adott körzetben nagy súllyal szerepelnek a munkaerő intenzív ágazatok. Ezt a megállapítást támasztja alá a szőlő- és gyümölcsstermesztésben foglalkoztatott alkalmazottak számának az erőteljesen emelkedő tendenciája is. Az alkalmazottak száma 1964-hez képest 1967-re kb. 2,5-szeresére növekedett.

Különös gondot okoz a termelőszövetkezetek gazdálkodási eredményeinek javulásában az állatállomány, ezen belül a szarvasmarha sűrűség alacsony színvonal. Az adott körzetben — mint már említettük — a talajok termőképességének a javítása nagymennyiségű szervesanyagot igényelne, amelyet a jelenlegi szarvasmarhaállomány alacsony száma miatt nem lehet kielégíteni. A környezetben gyakori a 20—50 szarvasmarhával rendelkező szövetkezeti közös gazdaság és még 1967-ben sem találtunk 300-nál nagyobb szarvasmarhaállománnyal rendelkező közös gazdaságot. A 100 kh. közös területre jutó szarvasmarhaállomány 1964-ben 3, a számios állatok mennyisége pedig 8.

Sajnálatosak a termelőszövetkezetek *szakemberellátottsági* színvonalának a kedvezőtlen vonásai is. A Megyei Tanács ME Osztályának felmérése szerint 1965-ben 20 termelőszövetkezetben egyáltalán nem foglalkoztattak egyetemi végzettségű szakembert.

Végül a gazdálkodás természeti és közgazdasági feltételein kívül külön megemlíthetjük a terület jellegzetes *termelési hagyományait*. A Szeged környéki homoktalajok már az 1900-as évek elejétől kedve egy egész sor, a későbbiekben országos, sőt néhány esetben nemzetközi hírnevet szerző speciális mezőgazdasági kultúra termesztésének és nemesítésének a gyűjtőmedencéje volt. Elegendő utalnunk olyan termékekre, mint a kajszli- és őszibarack, a fűszerpaprika, a szamóca és egyéb kertészeti kultúrák. E növények termesztésében olyan értékes hagyományok, szakmai ismeretek halmozódtak fel, amelyekre a nagyüzemi gazdálkodás termelési profil-

⁸ Erdei Ferenc: Szakosítás a szocialista mezőgazdaságban. (MSZMP Pártfőiskolájának jegyzete. Budapest, 1968.)

⁹ MNB Csongrád megyei Igazgatóságának adatai alapján számolva.

jának a kialakításában is indokolt támaszkodni. A termelők termelési hagyományainak a figyelembe vételét azonban *gyakran hiányolhatjuk* a művelési ágak kialakításánál, de a kísérleti jelleggel alkalmazott tételes árkiegészítés termékkörének a meghatározásában is.

IV.

A TÉTELES ÁRKIEGÉSZÍTÉS KÍSÉRLETI RENDSZERÉNEK FONTOSABB GYENGE PONTJAI

A tételes árkiegészítés kísérleti rendszerének az előző támogatási móddal szemben voltak határozottan pozitív vonásai. Ezek közé tartozik a támogatás *szemléletmódjának* a megváltozása, hiszen a termelőszövetkezetek ebben a rendszerben már nem a munkateljesítmények emelése nélkül jutottak az árkiegészítéshez. Pozitív új vonása a kísérleti rendszernek a gyenge termelőszövetkezetek *minősítési módjának* a megváltozása és a gyenge kategórián belül a földminőség alapján végrehajtott differenciálás. Ezzel a különbségtevással a legkedvezőtlenebb körülmények között gazdálkodó termelőszövetkezeteket részesítette a legnagyobb mértékű állami támogatásban. Kedvező volt a kísérleti rendszer *három évre* kiterjedő támogatási feltételeinek a megállapítása. A hosszabb időszakra vonatkozó tervezhető árkiegészítéssel a termelőszövetkezetek pénzügyi gazdálkodásában a stabilitás elemeit igyekezett erősíteni. Végül megemlítjük a tételes árkiegészítés új vonásai között a rendszer viszonylagos egyszerűségét és a szubjektívizmus lehetőségének a kikapcsolását is.

A kísérleti rendszer eredményes alkalmazását azonban bizonyos *kritikus vonások*, gyenge pontok kedvezőtlenül befolyásolták. Szükséges megjegyezni, hogy a tapasztalati eredmények alapján a gyenge termelőszövetkezetek új 1968 és 1970 között alkalmazható árkiegészítési rendszere már nagymértékben törekedett a kísérlet során felmerült fogyatékoságok kiküszöbölésére.

A tételes árkiegészítés kísérleti rendszerének gyenge pontjai véleményünk szerint az alábbiakban foglalhatók össze:

Az egyik leglényegesebb fogyatékosága abban áll, hogy a *népgazdasági és a helyi érdek összekapcsolását az utóbbi hátrányára kedvezőtlenül oldotta meg*. Az árkiegészítéses termékek körének a kijelölésénél a helyi adottságoknak megfelelő termékeket nem építette be teljes mértékben a támogatási formába. A fűszerpaprika, a burgonya és az étkezési borsó mellett olyan fontos speciális mezőgazdasági termékek maradtak ki a preferált termékek köréből, mint a paradicsom, a bab, a szamóca és egyéb zöldségfélék. Ezen kívül a szőlő- és gyümölcsstermesztés egyetlen termékére sem biztosított különleges támogatást. Az utóbbiak pedig éppen olyan eleven munkaintenzív ágazatok, mint a kísérletbe bevont egyes ipari növények, amelyeknek a termesztési feltételei területen kedvezőtlenek. Mivel a termelőszövetkezetek az árkiegészítésen keresztül különösen érdekeltek voltak egyes nem hagyományos növények termesztésében, így a terület speciális mezőgazdasági kultúráinak a fejlesztéséhez szükséges eleven- és holtmunka felhasználást csökkentették. Mindezek következtében a tételes árkiegészítés rendszere nem tudta hatékonyan elősegíteni a termelőszövetkezetek gazdálkodási szerkezetének a helyi adottságokhoz történő ésszerű alkalmazkodását.

A kísérleti ártámogatás termékkörének és az új tételes árkiegészítés termékeinek¹⁰

¹⁰ A kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezetek számára nyújtott állami támogatás feltételeit, mértékét és termékeit részletesen ismerteti Villányi Miklós a „Pénz és hiteligazdálkodás a mezőgazdaságban” c. könyvében. (Bp. 1968. Közg. és Jogi Kiadó.)

az összevetéséből megállapítható az a törekvés, hogy az utóbbi igyekszik optimálisan összekapcsolni a népgazdasági és a gyenge termelőszövetkezetek lokális érdekét. Az új tételes árkiegészítés termékei között szerepelnek olyan új termékek, mint a juhászat egyes termékei, amelyek a helyi adottságok erőteljesebb akceptálására utal. Kimarad viszont a támogatott termékek köréből a cukorrépa és a dohány. Még határozottabb a helyi adottságok jobb kihasználására való törekvés a %-os árkiegészítés árbevétel csoportjainak a meghatározásánál. Fontos megjegyeznünk, hogy 1968. jan. 1-től bevezetett új támogatási rendszerben tételes árkiegészítést Borsod, Zala és Veszprém megye kedvezőtlen adottságú tsz-ein kívül Nógrád megye egyes járásaiban alkalmaznak, míg a százalékos árkiegészítést Bács, Szabolcs megyében és a szegedi járásban vezették be. Ez a besorolás a fentiekkel együtt mutatja, hogy az új rendszer már jobban figyelembe veszi a helyi adottságokat.

A másik kedvezőtlen vonása a kísérleti támogatás rendszerének a termelőszövetkezetek gazdasági *tisztánlátásának* és *hosszabb távú reális gazdasági döntéseiknek* az akadályozása. Arra ösztönözte ugyanis a tételes árkiegészítés kísérleti formája a termelőszövetkezeteket, hogy az adott körzetben gazdaságtalanul termelhető növények termesztését is erőltessék. Ez a megállapítás azzal támasztható alá, hogy a vizsgált termelőszövetkezetek csak fokozatosan számolták fel — szabad döntési lehetőségükkel élve — a veszteséges ipari növények termelését, és csökkentették a sertésenyésztést. A kísérleti rendszernek ez a hibája tehát kedvezőtlenül befolyásolta a termelőszövetkezetek önálló döntési lehetőségeit.

A döntően gyakorlati jellegű fogvatékokon kívül végül a tételes árkiegészítés az egységes árrendszer koncepcióját is megsértette. A tételes árkiegészítés *területileg differenciált árrendszert hozott létre*, amelyben a preferált termékek meghatározott árkiegészítései miatt egy adott körzeten belül a hivatalos mezőgazdasági felvásárlási árak mellett az árkiegészítéssel növelt árak is funkcionáltak. Ezt a hibáját egyesek kettős árrendszernek nevezik. Ez az elnevezés nem fedi pontosan a kialakult új jelenséget, mivel a fogalmat a direkt irányítási rendszer szektoronként különböző áraitra használták. Ezért a területileg differenciált árrendszer elnevezése — véleményünk szerint — pontosabban kifejezi a kialakult árviszonyokat.

A hivatalos felvásárlási árak és a kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezetekre vonatkozó árkiegészítéssel növelt eladási árak gyakorlatilag az illető termelőszövetkezeteket az *árrés*, illetve az árkülönbszet spekulációs célokra való kihasználására is ösztönözte. Nemcsak a termelőszövetkezeti tagok, hanem maguk a termelőszövetkezetek is igyekeztek kihasználni különböző szabadpiaci hízóalapanyag felvásárlásával a számunkra kedvező árkülönbszetet. Így a tételes árkiegészítés rendszeréhez kapcsolódó spekulációs lehetőség kedvezőtlenül tette a rendszer erkölcsi-politikai megítélését.

A területileg differenciált árrendszer jelzett hibáját a különböző jogi szabályozási eszközökkel — tapasztalataink szerint — nem sikerült kiküszöbölni, ami annak a következtetésnek a realitását támasztja alá, hogy a kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezetek tényleges termelési költségfordításait helytelen az *egységes árrendszeren kívüli veszteségtérítéssel népgazdasági elismerésben részesíteni*. Távlatilag tehát olyan egységes árrendszer megteremtésére van szükség, amelyben a termékek árcéntumát a legrosszabb minőségű földön gazdálkodó termelőszövetkezetek és állami gazdaságok ráfordításai alapján határozzák meg. A legrosszabb minőségű földek ráfordításainak az érték meghatározóként történő elismerése szükségszerűen maga után vonja a jövedelemszabályozás új rendszerének a kialakítását, a felvásárlási árak további emelését és az életszínvonalpolitika bizonyos eszközeinek a változását, melyekhez a társadalmi és gazdasági feltételek csak fokozatosan alakíthatók ki.

Addig is szükséges a mezőgazdaság hatékony fejlődését, ezen belül a gyenge tsz-ek gazdasági megszilárdulását elősegítő, ösztönző irányítási eszközök és új termelési-gazdaságszervezési módszerek állandó kutatása.

Ebből kiindulva aktuálisnak és hasznosnak tartjuk a kísérleti támogatás gyakorlati eredményeinek a vizsgálatát, amelyet az alábbiakban a tételes árkiegészítés kísérleti rendszerének a termelési eredményekre, a termelés szerkezetére, az árbevételek fejlődésére és a jövedelemviszonyok alakulására gyakorolt hatásának az elemzésével végzünk el.

A kísérleti tételes árkiegészítés termékei és mértéke a növénytermelésben

I. sz. melléklet

Megnevezés	I q-ra jutó árkiegészítés Ft-ban				Az árkiegészítés az árbevételek %-ában			
	I.	II.	III.	IV.	I.	II.	III.	IV.
	kategóriában				kategóriában			
Búza	140	77	30	15				
Rozs	210	158	83	30				
Cukorrépa	550	370	270	160				
Dohány	11	11	11	11				
Étkezési borsó	570	390	270	184				
Takarmányborsó	675	43	275	130				
Burgonya					70	70	70	70
Fűszerpaprika					56	50	42	35
Napraforgó					15	—	—	—

A kísérleti tételes árkiegészítés termékei és mértéke az állattenyésztésben

II. sz. melléklet

Megnevezés	I q-ra jutó árkiegészítés Ft-ban			
	I.	II.	III.	IV.
	kategóriában			
Borjú	894	639	378	129
Növendékmарha	954	716	479	259
Hízómarha	1065	776	474	230
Malac	1052	724	378	92
Hízósertés	765	440	246	87

Forrás: Sas Béla: Vita a kedvezőtlen természeti adottságú termelészövetkezetek állami támogatásáról. (Tudomány és Mezőgazdaság, 1967. 11. sz. 38. old.)

Миклош Шипош

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И СХЕМА ПОСТРОЕНИЯ ОПЫТНОЙ СИСТЕМЫ ДОТАЦИЙ

В первой части работы рассматриваются объективные и субъективные факторы, которые обуславливают неблагоприятные результаты хозяйственной деятельности ряда кооперативов. Автор показывает, что проведенный в 1965 и 1957 гг. в районе Сегеда опыт имел своей целью оказать помощь в развитии слабых кооперативов путем общественной дотации, компенсирующей неблагоприятные естественные условия и вытекающий из сложившегося положения цен отрицательную ренту.

Величина последнего равняется разнице между производственными вложениями и закупочными ценами по отдельным показателям.

Далее автор приводит способ, с помощью которого установили величину дотаций по отдельным продуктам сельского хозяйства, то-есть отрицательную ренту.

Относительно выбора культур автор с сожалением отмечает, что дотацию получили главным образом те культуры, естественные потребности которых не соответствуют местным данным.

Далее статья перечисляет благоприятные и неблагоприятные факторы опыта. Сюда относятся, например, поощрение производства товаров, длительные условия, недостаточный учет местных данных, возможности спекуляции.

Miklós Sipos

DIE THEORETISCHEN BASEN UND DER AUFBAU DES VERSUCHSSYSTEMS DER PREISUNTERSTÜTZUNG NACH PRODUKTEN

Der erste Teil des Aufsatzes beschäftigt sich mit dem objektiven und subjektiven Faktoren, die die ungünstigen wirtschaftlichen Ergebnisse gewisser landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften bestimmen. Der Verfasser weist darauf hin, dass der im Szegeder Kreis zwischen 1965—1967 durchgeführte Versuch durch gesellschaftliche Rückerstattung der infolge ungünstiger Natur- und Preisbedingungen entstandenen negativen Rente die Entwicklung schwacher Produktionsgemeinschaften zu fördern wünschte.

Die Grösse der negativen Rente ist gleich mit dem Unterschied des eigenen Produktionsaufwands und des Aufkaufpreises.

In weiterm wird die Methode dargestellt, mit der die Grösse der negativen Rente, d. h. der Belauf der Preisunterstützung pro Agrarprodukt bestimmt wurde. Im Zusammenhang mit der Auswahl der Produkte stellt der Verfasser mit Bedauern fest, dass vorwiegend solche Produkte eine Preisunterstützung bekommen haben, deren Naturbedürfnis der lokalen Gegebenheiten nicht entsprechen.

Zum Seshluss werden die günstigen und ungünstigen charakterischen Züge des Versuches angeführt. So z. B.: Anregung der Warenproduktion, Mangel an Beabsichtigung der anhaltenden Bedingungen und der lokalen Gegebenheiten, Möglichkeit des Spekulierens.